

ДИПЛОМА́ТІЯ — офіційна діяльність глав держав і урядів, відомств закордонних справ, дипломатичних представництв та інших органів зовнішніх зносин з реалізації цілей і завдань зовнішньої політики держави, а також захисту прав та інтересів держави, її установ і громадян за кордоном. Д. є одним із найважливіших засобів здійснення зовн. політики держави. Якщо зовн. політика, як заг. курс держави у міжнар. відносинах, у низці випадків може здійснюватись військ., агресив. методами, то гол. призначення й визначал. особливість Д. — вирішення спірних питань лише мирним шляхом, засобами переговорів і домовленостей. Більшість науковців розглядають Д. як науку міжнар. відносин і мистецтво ведення переговорів, що передбачає переговор. процес, підписання міжнар. угод для запобігання чи врегулювання міжнар. конфліктів, пошуки компромісів та взаємоприйнят. рішень, вивчення осн. тенденцій і перспектив розвитку регіон. й глобал. міжнар. відносин із метою розширення та поглиблення міжнар. співробітництва тощо. Гол. ознаки Д.: приналежність до сфери міжнар. відносин та зовн. політики держави; застосування механізму переговорів і домовленостей якосн. інструмента врегулювання міждерж. стосунків мирними засобами; наявність інституту держ. службовців — дипломатів, які безпосередньо виконують обов'язки, передбачені статусом дипломат. служби держави. Найпоширенішими дипломат. методами є офіц. та ін. візити на вищому й високому рівнях, двосторонні та багатосторонні переговори, підготовка й укладення міжнар. договорів, ін. дипломат. документів, дипломат. конгреси, конф., наради і зустрічі, представництво держави за кордоном, участь у роботі міжнар. організацій та їхніх органів, дипломат. листування і публікація дипломат. документів тощо. Заг. керівництво дипломат. діяльністю держави здійснюють її глава та уряд, безпосереднє — відомство закордон. справ. Повсякденну дипломат. роботу виконують зазвичай дипломати, які для успішного вирішення покладених на них завдань повинні мати високий рівень заг. освіченості й культури, широкий політ. кругозір, здатність оцінювати будь-яку проблему крізь призму нац. інтересів.

Д. як інструмент зовнішньої політики відома здавна, однак сам термін на позначення державної діяльності у сфері зовнішніх відносин введено у практику спілкування в 3х. Європі наприкінці 17 ст. Методи та прийоми Д. змінювались разом зі змінами цілей та завдань зовн. політики держав на різних етапах розвитку суспільства. Кожна істор. формація мала характерну для неї Д. У 16 — 12 ст. до н. е. високого рівня досягнули Д. Стародав. Індії зі своїми методами превентив. Д. і Єгипту, де між-

нар. договори вже у 15 ст. до н. е. укладались за правилами дипломат. мистецтва, близького до наших днів. Досить розвиненою була Д. Стародав. Китаю, що першою в історії Д. звернулась до практики підписання міжнар. договорів про вирішення спірних питань й укладання угод про ненапад. Однак найбільший вплив на світ. Д. мали Д. Стародав. Греції та Риму, а згодом — Візантії. Грец. Д. значно розвинула методологію зовн. зносин, але водночас відкрито використовувала обман та підступність, і ці традиції перейшли від греків до римлян. Римська Д. вирізнялась використанням сили проти слабшого противника, розпалюванням суперечок між сусідами. Загалом гнучка і витончена Д. Візантії багато запозичила з досвіду грец. і римської Д., що, у свою чергу, успадкували Д. Венеції та ін. італ. міст. Зазначені риси й методи фактично до Нового часу впливали на Д. більшості країн. Певною мірою лише від 18 ст. Д. набуває моральніших форм. Це, насамперед, пов'язують з діяльністю франц. дипломата Ф. Кальєра. Підґрунтям нової моделі Д. у Європі став Вестфал. мир 1648, а остаточно її формування закріпили Віден. конгрес 1814-15 і Аахен. конгрес 1818. Утвердження принципу легітимізму зумовило посилення уваги до правових основ міжнар. відносин і дипломат. служби. Тоді ж сформувалися класичні правила геополітики і Д.

Новим етапом у розвитку новітньої Д. стали 1-а світова війна та події, що відбулись у ході й після неї: проголошення 14-ти пунктів [Т.-В. Вільсона](#) — т. зв. відкритої Д., відмова Рад. Росії від кабал. договорів і «таємної дипломатії». Саме після 1-ї, а згодом — 2-ї світ. воєн виникли передумови для створення перших універсал. міжнар. організацій, метою яких було запобігання війнам (Ліга Націй та ООН); більшої відкритості Д. й активнішого залучення держав до взаємовигідного міжнар. співробітництва. Із прийняттям низки міжнар.-правових актів (Статут ООН, Віден. конвенція про дипломат. зносини 1961, Віден. конвенція про консул. зносини 1963 та ін.), що регулюють дипломат. і консул. зносини, багатосторонню Д., світ. Д. отримала остаточно сформований цивілізац. інструментарій. Значно вплинули на стиль світ. Д. сучасні глобал. зміни — завдяки широкому розповсюдженню засобів комунікації дипломати можуть діяти більш оперативно й активно в напрямку розширення своїх джерел інформації. Сучасна Д. повинна обов'язково враховувати роль громадськості у політиці, що останнім часом суттєво зросла. Особлива увага приділяється превентив. Д., оскільки загасити конфлікт на початк. етапі набагато легше, ніж ліквідувати ускладнення, що виникають, особливо якщо вони набувають характеру військ. протистояння та

призводять до людських жертв.

Складним і водночас унікальним є істор. досвід укр. Д.: фактично в усі часи їй доводилось зосереджувати свої зусилля не на розбудові, а на захисті укр. державності, відстоюванні права на власну державу й зовн. політику.

В. М. Матвієнко

Історія дипломатії на українських землях

За часів Київської Русі питання зовнішньої політики й дипломатичних зносин перебували у компетенції князя, він часто особисто очолював посольства до інших держав. Дипломатичні служби й відповідного персоналу не було, для налагодження й підтримання контактів з володарями ін. країн користувалися послугами купців чи духовенства. У літописах збереглися відомості, що за князювання Володимира Великого й Ярослава Мудрого дипломат. функції виконували боярин Добрина, його син Путята, воєвода Вишата та ін. Київ. держава також приймала послів іноз. країн, які користувалися знач. привілеями, їх особа й майно були недоторканими. Важливим інструментом Д. цього періоду стали династичні шлюби, зокрема дочки Ярослава Мудрого були одружені: Анна — з королем Франції Генріхом I, Єлизавета — з королем Данії Гаральдом Суворим (після його загибелі — з королем Свеном Естрідсенем), Анастасія — з королем Угорщини Андрашом I.

Новий етап розвитку дипломатичних зносин на українських землях розпочався у 16–17 ст., коли на арену міжнародних взаємин вийшла Запороз. Січ, а згодом — козац. держава Б. Хмельницького. На перших порах на Запорожжя приїжджали посольства тих країн, що були зацікавлені в залученні Запороз. війська до боротьби зі своїми ворогами (насамперед з Осман. імперією). Значно ширше дипломат. діяльність провадила козац. держава Б. Хмельницького, де, окрім гетьмана, безпосереднє керівництво зовн. справами здійснювала старшин. рада, а поточну роботу вела Ген. військ. канцелярія. Дипломат. служба Б. Хмельницького вже мала у своєму складі не лише послів і посланців, а й перекладачів, знавців доріг, секретарів. Рівень іноз. делегації та важливість дипломат. місії визначали форму прийому та участь у ній гетьмана. Відомими дипломат. діячами козац. періоду були І. Богун, П. Тетеря, А. Жданович, А. Кисіль, а також Ю. Немирич, І. Ковалевський, П. Орлик, А. Войнаровський, У. Мартинович та ін. Кілька іноз. послів залишили спогади про перебування в Україні, серед них — Е. Ляссота, який свої враження від подорожі 1594 виклав у щоденнику «Das Diarium des Erich Lassota von Steblau» (Halle, 1854; 1866).

Становлення укр. Д. у 20 ст. пов'язане з відновленням укр. державності у 1917 та 1991, процесами державотворення і діяльністю укр. державниць. утворень на міжнар. арені.

Дипломатія УЦР. Дипломат. відомство УНР, створ. наприкінці грудня 1917 як Ген. секретаріат міжнар.

справ (від січня 1918 — МЗС), очолювали О. Шульгин, В. Голубович (до 5 березня 1918), М. Любинський (до 29 квітня 1918). До центр. апарату МЗС входили канцелярія та департамент у складі заг., консул., юрид., архівно-літ., бухгалтер. відділів. Діяли посольства у Німеччині (голова О. Севрюк), Австро-Угорщині (А. Яковлів), Туреччині (М. Левицький), Румунії (М. Галаган), а також окремі делегації та місії. Організац.-штатна градація дипломат. представництв (ДП) була відсутня, тому їх формували щоразу окремо. Тривало розроблення законодав. бази міжнар. діяльності, проектів законів «Про закордонні установи УНР» і «Про установи для охорони інтересів українських підданих за межами УНР» (консул. закон); заплановане відкриття 68-ми консул. закладів у 23-х країнах світу; 20 квітня 1918 засн. консул. курси при Укр. товаристві економістів. Гол. джерелом формування дипломат. кадрів стали кола провід. соціаліст. партій (УПСР, УСДРП, УПСФ), а також інтелігенція нац.-патріот. спрямованості. У цей період УНР де-юре визнали Австро-Угорщина, Німеччина, Болгарія і Туреччина (відкриті посольства), де-факто — Велика Британія, Франція, Рад. Росія, Кубань, Румунія. Станом на 1 лютого 1918 у Києві діяли консульства Бельгії, Великої Британії, Греції, Данії, Іспанії, Італії, Норвегії, Персії (нині Іран), Португалії, Франції, Швейцарії. Перша зовн.-політ. ініціатива УЦР — звернення 25–26 грудня 1917 до урядів автоном. держ. утворень у межах колиш. Рос. імперії із пропозицією створити нову федерацію на основі демократії, дотримання прав людини та невтручання у внутр. справи суб'єктів федерації. Після проголошення III Універсалу УЦР активізувала контакти з представниками Великої Британії та Франції; укр. делегація під керівництвом М. Галагана здійснила поїздку на Кубань. 24 грудня 1917 уряд УНР звернувся з нотою до всіх воюючих і нейтрал. держав з пропозицією припинити бойові дії та скликати міжнар. мирну конф. на основі визнання прав нації на самовизначення, відмови від анексій і контрибуцій. Натомість виник дипломат. конфлікт із Рад. Росією — її ультиматум від 17 грудня 1917 став відвертим втручанням у внутр. справи УНР і переріс у війну. Участь УНР у мирних переговорах з країнами Почвір. союзу (див. [Брестський мирний договір](#)) спричинила остаточ. розрив відносин з державами [Антанти](#), а присутність австро-нім. військ. контингенту обмежила можливості зовн. відносин і призвела до втручання у внутр. справи, що завершилося розгоном УЦР 29 квітня 1918.

Дипломатія Української Держави. Відповідно до «Законів про тимчасовий державний устрій України» верхов. кер. Д. Української Держави був гетьман П. Скоропадський. МЗС очолювали М. Василенко (29 квітня — 20 травня 1918), Д. Дорошенко (20 травня — 14 листопада 1918), Г. Афанасьєв (до 14 грудня 1918). У структурі центр. апарату МЗС — рада, канцелярія, заг. (відділи особового складу, юрид., архів., бухгалтер.-госп.) і політ. (відділи преси, дипломат., політ., консул.)

департаменти. Законом від 14 червня 1918 за кордоном запроваджені ДП 1-го (12 посад. од.) і 2-го (3 посад. од.) класів. Діяли посольства Української Держави в Австро-Угорщині (кер. *В. Липинський*), Болгарії (О. Шульгин), на Дону (К. Середин), Кубані (Ф. Боржинський), у Німеччині (Ф. Штейнгель), Румунії (*В. Дашкевич-Горбацький*), країнах Скандинавії (*Б. Баженів*), Туреччині (О. Кістяківський, М. Суковкін), Фінляндії (*К. Лоський*), Швейцарії (Є. Лукасевич). У кадровій політиці увагу акцентовано на залученні до роботи в МЗС діячів науки й культури, кращих представників поперед. дипломат. корпусу та генералітету; забезпеченні умов для підтримки стабіль. складу персоналу відомства; запроваджена підготовка фахівців на 10-тижн. консул. курсах. Відбулося становлення військ. Д.: 4 липня 1918 вийшов закон «Про призначення військово-морських агентів» при посольствах, 10 серпня 1918 — «Про призначення військових агентів» при гол. посольствах Української Держави. Розбудова мережі консул. закладів і законодавства регламентована законами від 4 липня та 6 листопада 1918 й актами міжвідом. держ. комісії при МЗС. Введено градацію консул. установ: ген. консульство — консульство — віце-консульство — консул. агентство. Заплановане створення 56-ти консул. закладів у 22-х країнах і регіонах Росії, роботу розпочали понад 30 консульств (до співпраці залучали представників місц. укр. громад). Українську Державу де-юре визнали Азербайджан, Грузія, Обл. Війська Донського, Польща, Румунія, Фінляндія, Швейцарія, де-факто — Бельгія, Вірменія, Нідерланди, Греція, Данія, Норвегія, Персія, Швеція. В Українській Державі отримали акредитацію ДП Австро-Угорщини, Німеччини, Туреччини, Болгарії, Рад. Росії, Польщі, низки нових держав, що постали на тер. колиш. Рос. імперії, нейтрал. зх.-, пд.- і пн.-європ. країн (загалом 25 представництв); у Києві, Одесі, м. Катеринослав (нині Дніпропетровськ), Харкові, Миколаєві, Полтаві, Херсоні діяли 33 консульства 19-ти іноз. держав. Осн. зусилля укр. дипломатів були спрямовані на ратифікацію Брест. мирного договору з Почвір. союзом, врегулювання спір. питань з Рад. Росією, оформлення держ. кордону із сусід. новоутвор. державами, відновлення контактів з країнами Антанти, налагодження взаємин із нейтрал. державами. Незважаючи на зверхнє і прагмат. ставлення країн австро-нім. блоку до Української Держави, після переговорів з керівництвом Німеччини прем'єра *Ф. Лизогуба* (серпень) і гетьмана П. Скоропадського (4-17 вересня 1918) вдалося підписати торг. угоду (10 серпня 1918) і домогтися передачі укр. стороні частини бойових кораблів Чорномор. флоту; разом з тим Австро-Угорщина відмовилася виконати угоду про передачу земель Зх. Галичини. У результаті переговорів делегації на чолі з *С. Шелухіним* із представниками Рад. Росії 12 червня 1918 підписано прелімінарну мирну угоду, яка передбачала припинення бойових дій, репатріацію громадян, встановлення консул. відносин і поштово-

телеграф. зв'язку. Однак через зволікання рос. сторони питання кордону лишилося невирішеним. Помітне значення мала угода від 8 серпня 1918 з урядом Обл. Війська Донського, що передбачала обопіл. визнання суверенітету, демаркацію сх. кордону Української Держави, встановлення митної лінії, гарантії нац.-культур. прав меншин в обох державах. Її доповнювали торг. угода (7 серпня) і транспортна конвенція. Значну увагу приділено розвитку взаємин із Кубан. Респ. з огляду на можливе її включення до складу Української Держави як федератив. або автоном. частини — проведені переговори на вищому рівні, укладено угоду про консул. і торг. взаємини (16 листопада 1918). Серед ін. угод із новоутвор. державами — торг. з Вірменією (2 вересня 1918) і транспортна з Грузією (листопад 1918). Після втрати із розпадом Австро-Угорщини та революцією в Німеччині осн. дипломат. партнерів Українська Держава спрямувала свої зусилля на порозуміння з Антантою. Для переговорів з її представниками у листопаді 1918 до м. Ясси (Румунія) направлено місію під керівництвом І. Коростівця. Однак через вкрай негативне ставлення до України як до германофіл. держави вона не змогла досягнути позитив. результатів (з огляду на Антанту вичікувал. позицію зайняли і нейтрал. держави Європи). Складними були відносини з Румунією, яка окупувала Бессарабію. Гетьманат рішуче протестував проти анексії, але поступово позиції сторін пом'якшилися, намітилися зрушення у вирішенні територ. питання, 26 жовтня 1918 підписано торг. угоду. 14 листопада 1918 гетьман П. Скоропадський видав Грамоту про федерацію з майбут. некомуніст. Росією, зумовлену курсом Антанти на відновлення єдиної Росії. Незважаючи на декларатив. характер, документ спричинив уряд. кризу, що переросла у антигетьман. повстання.

Дипломатія Директорії УНР. Директорія як вищий колегіал. орган держ. упр. визначала гол. завдання дипломат. діяльності (від листопада 1919 — фактично її голова *С. Петлюра*) і затверджувала вироблені РМ проекти актів щодо міжнар. політики УНР. Контрол. функції у сфері зовн. політики належали до компетенції Труд. конгресу (передпарламенту) і його комісії із закордон. справ. МЗС очолювали *В. Чехівський* (26 грудня 1918 — поч. лютого 1919), *К. Мацієвич* (13 лютого — поч. квітня 1919), *В. Темницький* (9 квітня — 24 грудня 1919), *А. Лівіцький* (до березня 1920), *А. Ніковський* (від 26 травня 1920 — в екзилі). У структурі центр. апарату МЗС — рада, канцелярія, заг. департамент (відділи особового складу та заг. справ, юрид., архів., преси, бухгалтер.-госп.), департамент чужозем. зносин (дипломат. і консул. відділи), істор. комітет. Значно розширено мережу закордон. закладів МЗС. Постійні ДП діяли як посольства 1-го і 2-го кл. у Австрії (кер. *В. Сінгалевич*), Болгарії (О. Шульгин), Німеччині (*М. Порш*), Фінляндії (М. Галаган, *М. Залізняк*),

Швейцарії ([М. Василько](#)); як надзвич. дипломат. місії — у Великій Британії ([М. Стаховський](#), [А. Марґолін](#), [Я. Олесницький](#)), Бельгії та Нідерландах ([А. Яковлів](#)), Ватикані ([М. Тишкевич](#)), Греції ([Ф. Матушевський](#), [М. Левицький](#)), Грузії ([М. Любинський](#), [І. Красковський](#)), Данії ([Д. Левицький](#)), Обл. Війська Донського ([П. Понятенко](#)), Італії ([Д. Антонович](#), [В. Мазуренко](#)), Польщі ([О. Карпинський](#), [А. Левицький](#)), Естонії ([Є. Голицинський](#)), Латвії та Литві ([В. Кедровський](#)), Респ. горців Пн. Кавказу ([Л. Шрамченко](#)), Румунії ([Г. Гасенко](#), [К. Мацієвич](#), [С. Дельвіг](#)), країнах Скандинавії ([К. Лоський](#)), США ([Є. Голицинський](#), [Є. Левицький](#)), Туреччині ([О. Лотоцький](#), [Я. Токаржевський-Карашевич](#), [Л. Кобилянський](#), [В. Мурський](#)), Чехо-Словаччині ([М. Славінський](#)), Югославії ([В. Прокопович](#)). Консульська мережа представлена переважно консул. підрозділами ДП і окремими консул. закладами (загалом 29). Основу особового складу ДП становили функціонери соціаліст. партій (УПСФ, УСДРП, УПСР), а також окремі представники дипломат. корпусу поперед. укр. урядів. У цей період УНР де-юре визнали Білорусь, Ватикан, Іспанія, Латвія, Литва, Угорщина, Чехо-Словаччина, де-факто — Естонія та Ліга Націй. Негативне ставлення держав Антанти і слабкість самої УНР стали причиною відмови у прийнятті її до Ліги Націй (1920). Після [Акта злуки УНР і ЗУНР](#) 22 січня 1919 формально об'єдналися дипломат. відомства УНР і ЗУНР (Держ. секретаріат закордон. справ у складі дипломат., прес. і паспорт. відділів), делегації обох держав у Парижі та ДП (окремими залишилися місії ЗУНР в Австрії і Чехо-Словаччині). Суперечності у відносинах між проводами УНР та її Зх. обл., зближення С. Петлюри з Польщею за рахунок територ. поступок у Галичині спричинили одностороннє скасування акта злуки [Є. Петрушевичем](#) 20 грудня 1919 і відтворення окремої Париз. делегації ЗУНР. Починаючи від липня 1920 сформовано ДП ЗУНР в Австрії, Великій Британії, Німеччині, Франції, США, Чехо-Словаччині, Швейцарії та делегацію спостерігачів на переговорах з Польщею у Ризі. Осн. напрями дипломат. діяльності: спроби порозуміння з Рад. Росією, участь у Париз. мирній конф. (у статусі спостерігача) з метою вплинути на вирішення долі зх.-укр. земель, налагодження відносин з Польщею та новими державами постімпер. простору. На поч. січня — у серед. лютого 1919 відбулися безрезультатні переговори делегації УНР (кер. [С. Мазуренко](#)) з Рад. Росією щодо припинення бойових дій і визнання суверенітету УНР. Також у січні-лютому 1919 делегації УНР (під керівництвом [О. Грекова](#), [С. Остапенка](#), [О. Назарука](#) та ін.) зустрічалися з представниками франц. окупац. контингенту в м. Бірзула (нині м. Котовськ Одес. обл.), однак великодержавниц. позиція Франції, яка вимагала контролю над військами, фінансами й залізницями УНР, обумовила відсутність порозуміння між сторонами. На Париз. мирній конф. делегації УНР (кер. [Г. Сидоренко](#), [М. Тишкевич](#)) низкою нот намагалися сприяти відновленню соборності укр. земель і позбавленню зх.-укр. регіону

від іноз. окупації, але симпатії Антанти були на боці рос. [білого руху](#) та Польщі як гол. елементу антирад. «Малої Антанти». 8 та 13 квітня 1919 конф. юридично схвалила окупацію Закарпаття Чехо-Словаччиною, а Пн. Буковини — Румунією. 25 червня 1919 Рада голів МЗС санкціонувала утворення польс. адміністрації у Сх. Галичині до майбут. плебісциту (14 березня 1923 Польща отримала згоду на анексію регіону). Починаючи від кін. грудня 1918 С. Петлюра направив низку дипломат. місій для переговорів з Польщею, яка в обмін на визнання УНР і військ. союз вимагала територ. поступок, тому 2 грудня 1919 голова МЗС [А. Лівіцький](#) підписав декларацію про відмову УНР від земель на Зх. від р. Збруч. Катастроф. становище на фронті змусило С. Петлюру укласти [Варшавський договір Директорії УНР з Польщею](#). Військ. поразка УНР у листопаді 1920 призвела до переходу її держ. структур на еміграцію. Д. УНР в екзилі зосередила свої зусилля на пропаганді державниц. прав перед Лігою Націй та ін. міжнар. організаціями й форумами (окремі ДП УНР проіснували до 1923).

Дипломатія УСРР. Дипломат. відомство УСРР створ. 8 березня 1918 як Нар. секретаріат закордон. справ на чолі з [М. Скрипником](#); від 29 січня 1919 — Нар. комісаріат закордон. справ (НКЗС) на чолі з [Х. Раковським](#). До складу центр. апарату НКЗС входили: секретаріат; дипломат., екон.-правовий, інформ. відділи; архів; протокол. і секретно-директивна частини; госп. апарат; радіостанція. Розбудова закордон. представництв здійснювалась на основі затв. ВУЦВК постанови «Про права дипломатичних представників УСРР за кордоном» (3 серпня 1921) та «Положення про представників УСРР за кордоном» (5 вересня 1921). Повноваж. представників (повпредів) УСРР призначала президія ВУЦВК за поданням уряду (організац.-штатна градація ДП відсутня). Набула поширення практика запровадження спіл. з Рад. Росією ДП (діяли у Великій Британії та Італії), а також окремих повноваж. представництв УСРР, зокрема в Австрії (кер. [Ю. Коцюбинський](#)), Німеччині ([В. Ауссем](#)), Польщі ([О. Шумський](#)), Чехо-Словаччині. Деякий час існувало ДП УСРР в Росії ([Ю. Коцюбинський](#)). Створення консул. мережі регулювала постанова ВУЦВК від 2 жовтня 1922 «Про консульські представництва УСРР за кордоном», яка передбачала організацію ген. консульств, консульств і віце-консульств (на практиці консул. функції виконували відповідні відділи ДП). Працювали окремі місії УСРР з репатріації у Німеччині, Естонії, Латвії, Чехо-Словаччині. Підготовку фахівців-дипломатів здійснював Київ. вищий технікум зовн. зносин (ф-т консул. і зовн. торгівлі). При доборі кадрів перевагу надавали вищим парт. функціонерам (голови місій) і чл. КП(б)У, рішення про дипломат. призначення та штати місій приймало політбюро ЦК КП(б)У. Органи ВУЧК проводили період. «чистки» персоналу від «класово ворожих елементів». Іноз. представництво в УСРР було

обмеженим, станом на березень 1922 діяли повноважні представництва Вірменії, Литви, Польщі, уповноважені від Австрії та Німеччини, Чехо-Словац. торг. місія, ген. консульство Персії. Зовн.-політ. курс УСРР визначала політика Рад. Росії, тому гол. функціями укр. рад. Д. стала підтримка ініціатив Москви та пропагандист. діяльність, спрямована на розлад діяльності політ. еміграції з України і дискредитацію представництв УНР за кордоном. Разом із тим, Д. УСРР об'єктивно сприяла міжнар. визнанню України: 1921 за участі представників УСРР підписані Ризький мирний договір з Польщею (18 березня), угоди з Грузією (31 січня), Литвою (14 лютого), Латвією (3 серпня), Естонією (25 листопада); спільно з делегацією РФ — угода про репатріацію з Німеччиною (23 квітня), угоди з Австрією (7 грудня), Італією (26 грудня). Ще 1920 укладені угоди про репатріацію з Бельгією, Францією, Австрією, Угорщиною. 5 листопада 1921 УСРР приєдналася до Раппала. угоди РФ з Німеччиною. Загалом до 1 травня 1923 представники УСРР підписали 45 міждерж. угод, 7 угод із міжнар. організаціями та 4 резолюції [Генуезької конференції 1922](#). Серед успіхів Д. УСРР — підписання 21 січня 1922 договору про дружбу і співробітництво з Туреччиною, що ознаменувало спроби впливати на близькосх. справи. З утворенням СРСР дипломат. діяльність УСРР поступово обмежена — 20 вересня 1923 постановою ВУЦВК НКЗС УСРР ліквідований, натомість запроваджене Упр. уповноваженого НКЗС СРСР в Україні (*О. Шліхтер*), а ДП УСРР об'єднано із заг.-союзними.

Д. В. Веденєєв

Дипломатія ЗУНР (ЗОУНР)

Загальне керівництво дипломатичною діяльністю ЗУНР (ЗОУНР) здійснював Є. Петрушевич, оперативне — *В. Панейко* (9 листопада 1918 — 3 січня 1919), *Л. Цегельський* (4 січня — 9 березня 1919), *М. Лозинський* (10 березня — 17 квітня 1919), *С. Витвицький* (18 квітня 1919 — січень 1921), *К. Левицький* (січень 1921 — 14 березня 1923). На етапі самост. існування ЗУНР її Д. зосередилась на вирішенні трьох питань: здобуття міжнар.-правового визнання зх.-укр. державності й забезпечення її територ. цілісності; налагодження добросусід. відносин із Чехо-Словакчиною, Угорщиною та Румунією; політ. об'єднання з Наддніпрян. Україною. Міжнар. становище ЗУНР значно ускладнювалось укр.-польс. боротьбою за Львів, яка переросла в укр.-польс. війну 1918–19, окупацією румун. військами Пн. Буковини, входженням Закарпаття (на автоном. основі) до складу Чехо-Словакчини, а також однобіч. орієнтацією галиц. лідерів на Австро-Угорщину й Німеччину під час 1-ї світової війни, що унеможливило офіц. зв'язки Укр. нац. ради з урядами країн Антанти та США. У перший період дипломат. діяльності увагу зосереджено на заснуванні за-кордон. представництв і місій. У грудні 1918 Є. Петрушевич призначив своїм представником у Відні (для Австрії та Німеччини) *М. Василька*, Празі — *С. Смаль-Стоцького*, Будапешті — *Я. Біберовича*. Оскільки австр. уряд був єдиним, який ви-

знав легітимність зх.-укр. посольства на своїй тер., Відень став центром усієї дипломат. діяльності ЗУНР. Її делегати брали участь у роботі Ліквідац. комісії з розподілу активів і майна колиш. Австро-Угор. імперії. Для подолання міжнар. ізоляції наприкінці листопада 1918 уряд ЗУНР через Великобритан. і амер. посольства у Швейцарії та Швеції звернувся з відповід. нотами до Лондона й Вашингтона. 3 січня 1919 *В. Панейко* призначений головою зх.-укр. делегації на Париз. мирній конф. і водночас заступник голови Надзвич. дипломат. місії УНР *Г. Сидоренка*. Потреба одержання фінанс.-матеріал. і військ. допомоги від Великої України зумовила доручення Укр. нац. ради Держ. секретаріату від 10 листопада 1918 вжити необхід. заходів для об'єднання (злуки) укр. земель в одну державу (див. [Акт злуки УНР і ЗУНР](#)). На подальших етапах дипломат. діяльності зх.-укр. держава виступала як автономна складова Соборної України — ЗОУНР. *Л. Цегельський* був призначений товаришем Міністра закордон. справ УНР. Обидві респ. мали створити спіл. фронт на міжнар. арені, а їхні закордонні представництва — працювати в повному порозумінні у справах, що стосувалися об'єднаної України (подвійність допускалась лише у випадках, коли того вимагали специфічні інтереси тієї чи ін. частини). Для забезпечення інтересів ЗОУНР у кожній закордон. місії УНР гарантувалось місце радника її представників. Але досягти інтеграції двох держ. організмів, погодження й синхронізації їхньої дипломат. діяльності не вдалось, передусім тому, що керівники ЗОУНР здебільшого не бажали поступатись регіон. інтересами заради заг.-укр. справи. Переоцінивши тимчас. успіхи УГА на польс. фронті, Д. ЗОУНР відкинула посередниц. зусилля антантів. місії генерала *Ж. Бартелемі* та військ. делегації УНР *С. Дельвіга*, що знач. мірою вплинуло на рішення Ради голів МЗС Париз. мирної конф. від 25 червня 1919 про дозвіл польс. військам окупувати Сх. Галичину до р. Збруч. Помилкою була й відмова *В. Панейка* та *С. Томашівського* взяти участь у роботі підкомісії конф. щодо вироблення політ. статусу Сх. Галичини в липні 1919. Набагато продуктивнішими залишались дипломат. стосунки ЗОУНР із Чехо-Словакчиною та Угорщиною: у березні-квітні 1919 торг. місія *С. Вітика* уклала торг.-екон. угоди з Будапештом і Прагою, за якими ЗОУНР мала отримати зброю, вугілля й пром. товари в обмін на поставки нафти. Зх.-укр. представництво залишилось єдиним іноземним у Будапешті після комуніст. революції 21 березня 1919, проте коли *Б. Кун* неофіційно запропонував *Я. Біберовичу* посередництво в порозумінні між ЗОУНР і РСФРР, Держ. секретаріат рішуче відмовився. Аналог. чином Є. Петрушевич відкинув пропозицію *Х. Раковського* від 9 травня 1919 про перемир'я та спіл. наступ проти Польщі й Румунії. Натомість 30 травня 1919 уряд ЗОУНР виніс на розгляд Париз. мирної конф. план розташування у Сх. Галичині й Буковині контингенту антантів. військ, а у разі неможливості — надання Чехо-Словакчині мандата на окупацію регіону до остаточ. вирішення «сх.-галиц. питання». Протягом червня 1919 у Празі й Парижі *В.*

Темницький і представник Є. Петрушевича Т. Окуневський вели переговори з Е. Бенешем про утворення конфедерації ЗОУНР і Чехо-Словаччини, але керівництво останньої з огляду на позицію Антанти не відважилось на такий крок. Небезпідставні побоювання, що Директорія УНР може піти на військ.-політ. союз із Польщею ціною відмови (нехай і тимчас.) від принципу соборності укр. земель, а також успіхи рос. контр-революції та постій. тиск з боку Антанти підштовхнули Д. ЗОУНР до пошуків порозуміння з представниками білогвард. руху на платформі федералізму. Ініціаторами пророс. орієнтації виступили В. Панейко, С. Томашівський і К. Левицький, які ще влітку 1919 налагодили зв'язки із чл. Рос. політ. наради у Парижі. Ідея союзу з А. Денікіним поступово знаходила дедалі більше прихильників серед командування УГА, яке 6 листопада 1919 уклало перемир'я з Добровол. армією і перейшло на її бік. 17 листопада 1919 з дозволу Є. Петрушевича в Одесі підписано остаточ. договір між представниками ЗС Пд. Росії й Начал. команди УГА про перехід її у повне розпорядження А. Денікіна. Від'їзд Є. Петрушевича з м. Кам'янець-Подільський (нині Хмельн. обл.) до Відня і формал. розрив ним акта злуки на зборах депутатів Укр. нац. ради 9-17 грудня 1919 започаткували остан. етап дипломат. діяльності знову незалеж. ЗУНР в умовах військ. окупації її тер. Польщею та невизначеності політ. статусу. За Сен-Жермен. мирним договором 1919 Австрія передала свої права суверенітету над Сх. Галичиною Антанті, а договір між останньою та Польщею, укладений 10 липня 1920 на конф. у м. Спа (Бельгія), передбачав запрошення галиц. представників на спец. конф. у Лондоні. Розраховуючи використати зацікавленість великих держав нафтою та концесіями у Сх. Галичині й великобритан.-франц. суперечності щодо повоєн. відбудови Центр.-Сх. Європи, 30 квітня 1921 Є. Петрушевич запропонував Антанті проект «Основ державного устрою Галицької Республіки», що мала стати «Швейцарією Сходу». Для популяризації ідеї самост. і нейтрал. Сх. Галичини екзил. уряд ЗУНР утримував дипломат. представництва й місії в Австрії (В. Сінгалевиц), Бразилії (П. Карманський), Італії (О. Колесса, В. Бандрівський), Канаді (І. Боберський, О. Назарук), Німеччині (Є. Левицький, Я. Бі-берович), США (Ю. Бачинський, Л. Цегельський, Л. Мишуга), Угорщині (Я. Біберович), Франції та Великій Британії (С. Витвицький), Чехо-Словаччині (С. Смаль-Стоцький, Є. Левицький), Югославії (Г. Микитей). Зх.-укр. Д. також активно використовувала трибуни Ліги Націй та міжнар. конф., зокрема 8 листопада 1920 делегація ЗУНР подала до секретаріату Ліги Націй ноту з вимогами припинити польс. окупац. терор у Сх. Галичині та допустити представників Укр. нац. ради до участі в засіданнях ради Ліги Націй під час обговорення «сх.-галиц. питання». 26 грудня 1920 з аналог. нотою звернувся Є. Петрушевич. Результатом цих демаршів стало одностороннє рішення ради Ліги Націй від 23 лютого 1921 про те, що Сх. Галичина знаходиться поза межами її фактичного окупанта Польщі; визначення держ.-правового статусу

регіону передавалось Раді послів великих держав у Парижі. За наполяганням делегацій ЗУНР 2-а і 3-я сесії Ліги Націй рекомендували великим державам звернути увагу на потребу негай. вирішення проблеми Сх. Галичини. 10 травня 1922 за підтримки Д. Ллойд-Джорджа «сх.-галиц. питання» внесене до порядку денного Генуез. конф., хоча польс. уряду за допомогою франц. і амер. делегацій вдалося не допустити його обговорення. Паралельно активізувалися закулісні дипломат. контакти між урядом ЗУНР і представництвами РСФРР та УСРР, за допомогою яких Є. Петрушевич розраховував актуалізувати «сх.-галиц. питання» на міжнар. арені й одержати політ. підтримку та фінанс.-матеріал. допомогу в боротьбі з Польщею (кредит у 5 млн нім. марок, зброя, організація військ. бази й утримання галиц. легіону), а Кремль — перешкодити зміцненню «санітар. кордону». Під час Генуез. конф. Є. Петрушевич таємно зустрічався з Х. Раковським, улітку 1922 — з Ю. Коцюбинським. 4 січня 1923 він призначив Надзвич. дипломат. місію до РСФРР і УСРР (Е. Брайтер та І. Коссак), яка провела переговори у Москві. Їхнім результатом стали ноти урядів УСРР і РСФРР державам Антанти від 12 березня 1923 із попередженням про невизнання встановлення будь-якого режиму в Сх. Галичині без завчас. згоди Харкова й Москви та опитування самого населення. Однак на той час міжнар. кон'юнктура для ЗУНР катастрофічно погіршилась унаслідок зближення зовн.-політ. позицій Франції, Великої Британії та Італії, які виявили готовність піти на поступки Парижу і Варшаві у питанні Сх. Галичини. З огляду на ухвалення польс. сеймом 26 вересня 1922 закону про т. зв. воєвод. автономію для Сх. Галичини Рада послів Великої Британії, Франції, Італії та Японії на прохання Варшави 14 березня 1923 прийняла остаточне рішення про передачу Сх. Галичини під політ.-адм. упр. Польщі, поклавши кінець дипломат. діяльності екзил. уряду ЗУНР, що саморозпустився 30 березня 1923.

В. І. Головченко

Дипломатія УРСР

Після вступу УРСР в ООН 1945 і до складу ін. міжнар. організацій Д. УРСР стала невід'єм. частиною рад. Д. Сучасна Д. є засобом реалізації зовн. політики країни, а оскільки в УРСР такої політики не було, її дипломати реалізовували зовн. політику тодіш. союз. держави. Причини надання 1944 союз. респ., зокрема й УРСР, прав на безпосередні зносини з іноз. державами донині достатньо не обґрунтовані дослідниками, особливо у світлі майже безперерв. посилення централізації та унітарності в СРСР після 2-ї світової війни. Теза про те, що 1944 йшлося лише про майбутнє членство і голосування в ООН, не підтверджена формулюваннями нових статей Конституції СРСР, які регламентували саме безпосередні (дипломат.) двосторонні відносини з іноз. державами. Про невіршеність у той час цього питання свідчить і структура НКЗС УРСР (створ. 1944), що мав підрозділи, до функцій яких входили двосторонні відносини (за відсутності підрозділу міжнар. організацій).

Одразу після закінчення 2-ї світової війни розпочався період протистояння військ.-політ. блоків на чолі з СРСР і США («холодна війна»), тому надалі питання про двосторонні міждерж. відносини респ. не поставало, а окремі спроби зх. держав встановити такі відносини з Україною наштовхнулись на негативну реакцію з боку керівництва СРСР як на спроби «розколоти» Рад. Союз, створити на його тер. «шпигун. кубла» тощо. Дипломати УРСР в ООН і на міжнар. конф. діяли як представники суверен. держави, хоча це (незважаючи на відповідні норми, прописані у Конституції УРСР) не відповідало дійсності. Для підтримки міфу про «суверенність» України МЗС СРСР і УРСР розробляли т. зв. ініціативи — проекти питань для внесення у порядок денний, резолюцій, ін. документів, що їх укр. дипломати подавали на розгляд у міжнар. організаціях. Незалежно від того, де були розроблені ініціативи — у Москві чи Києві (останні обов'язково затверджувались у Москві), — відповідальність за їх реалізацію несла укр. Д. (відносини між представниками обох Д. базувались на взаєморозумінні). Така діяльність сприяла профес. зростанню укр. дипломатів і їх авторитету. Серед укр. ініціатив, запропонованих ООН, — про припинення боротьби Нідерландів і Великої Британії з нац.-визв. рухом в Індонезії (1946), міжнар. рік співробітництва у медицині (1958), подолання неписьменності у світі (1961), сприяння індустріалізації деколонізов. країн (1962), заборону найманства (1968), боротьбу з апартеїдом у Пд. Африці та на захист прав палестин. народу (1970-і рр.). Укр. дипломати активно працювали у Раді Безпеки ООН (УРСР декілька разів обиралася її непостій. чл.), кер. органах ін. міжнар. організацій і конференцій. Під час виступів на міжнар. форумах представники УРСР не тільки повністю підтримували політику СРСР, а й посилювали на волю та прагнення українського народу, його історію і сучасність. Такі посилення нагадували світ. спільноті про Україну. Принаймні двічі представники УРСР вищої ланки виступили з трибуни ООН українською мовою, в ЮНЕСКО дипломати неодноразово фіксували у календарі подій дати, пов'язані з укр. історією, культурою та наукою. Укр. дипломати набували досвіду під час роботи у секретаріатах міжнар. організацій, окремих посольствах СРСР, співпраці з ген. консульствами низки країн (переважно т. зв. соціаліст. табору та Індії), розташ. в Україні. Працівники МЗС УРСР брали участь в організації візитів делегацій з-за кордону в УРСР, спілкувались з іноз. журналістами. 1958 відкрите Постійне представництво УРСР при ООН (Нью-Йорк), згодом — при ЮНЕСКО (Париж), Європ. відділ. ООН (Женева), організаціях системи ООН (Відень). Ці установи стали своєрід. школами для представників дипломат. служби УРСР, більшість серед яких становили випускники Київ. університету та Моск. інституту міжнар. відносин. Таким чином, після проголошення незалежності України 1991 вона мала достатню кількість підготовлених фахівців для створення дипломат. служби дійсно суверен. держави.

М. М. Білоусов

Дипломатична служба України

Новітній етап діяльності вітчизняної дипломатичної служби фактично розпочався з ухвалою ВР УРСР Декларації про державний суверенітет України 1990. У ній зазначено, що Україна, як суб'єкт міжнародного права, здійснює безпосередні зносини з ін. державами, укладає з ними договори, обмінюється дипломат., консул., торг. представництвами, бере участь у діяльності міжнар. організацій. Ін. визнач. документом для Д. с. У. стала постанова ВР УРСР від 25 грудня 1990 «Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України в сфері зовнішніх зносин», яка передбачала налагодження дипломат. зносин з ін. державами, забезпечення участі України у заг.-європ. процесі й европ. структурах і підготовку проектів законів, що мають регулювати зовн.-політ. зносини України. Однак лише після прийняття Акта проголошення незалежності України 24 серпня 1991 процес визначення пріоритетів зовн. політики держави, утвердження її самост. дипломат. служби та розвитку дво- й багатосторон. відносин набув систем. і послідов. характеру. Міжнар. визнання України як незалеж. держави та повноцін. суб'єкта міжнар. відносин розпочалося відразу після Всеукр. референдуму 1 грудня 1991 на підтвердження Акта проголошення незалежності. 2 грудня 1991 першими незалежність України визнали Польща і Канада, до завершення 1991 — ще 66 держав світу. Станом на 2008 в Україні акредитовані посли понад 130-ти країн. Заг. кількість дипломат. установ України — 123, з них посольств — 80, постій. представництв при міжнар. організаціях — 8, непостій. — 1, консул. установ — 34.

Одночасно з процесом інтенсив. розширення міжнар. контактів Україна активно створює нац. правову базу зовн.-політ. діяльності. Ця діяльність врегульована Конституцією. Осн. напрямками зовн. політики України від 2 липня 1993, низкою законів та указами Президента. Одним із перших вагомих зовн.-політ. кроків України, який став знач. внеском у зміцнення глобал. безпеки, стала відмова від ядер. зброї, успадкованої від СРСР. 1997 вперше представник України (Г. Удовенко) обраний головою 52-ї сесії ГА ООН, 1999 Україна втретє обрана (на 2000-01) непостій. чл. Ради безпеки ООН. За роки незалежності вона стала чл. понад 100 міжнар. організацій, глобал. антитерорист. коаліції, актив. учасником миротвор. операцій ООН, контрибутором глобал. і регіон. безпеки. Україна визнана стратег. та особл. партнером ЄС і НАТО, є стороною бл. 4-х тис. міжнар.-правових документів, має розгалужену мережу дипломат. і консул. установ. Відповідно до ст. 106 Конституції України керівництво зовн.-політ. діяльністю держави здійснює Президент, який представляє країну на міжнар. зустрічах, веде переговори та укладає міжнар. договори, приймає рішення про визнання іноз. держав, вірчі та відкличні грамоти дипломат. представників іноз. країн, призначає та звільняє глав дипломат. представництв України в ін. державах і при

міжнар. організаціях. Згідно з Указом Президента «Про Положення про Міністерство закордонних справ України» від 3 квітня 1999 центр. органом виконав. влади, що забезпечує відповідно до наданих йому повноважень проведення зовн. політики держави й координацію діяльності у сфері зовн. зносин, є МЗС України. Його гол. завдання: забезпечення нац. інтересів і безпеки України шляхом підтримання мирного та взаємовигідного співробітництва з чл. міжнар. співтовариства, сприяння забезпеченню стабільності міжнар. становища України, піднесенню її міжнар. авторитету, поширенню в світі образу України як надій. і передбачуваного партнера, створення сприятл. зовн. умов для зміцнення незалежності, держ. суверенітету, екон. самостійності, збереження територ. цілісності України, захист прав та інтересів громадян і юрид. осіб України за кордоном, розвиток зв'язків із укр. діаспорою. Закон України «Про дипломатичну службу», прийнятий 20 вересня 2001, визначає правові засади та порядок організації діяльності Д. с. У. як складової частини держ. служби, а також особл. правовий статус держ. службовців, які перебувають на дипломат. службі. 28 листопада 2002 прийнятий Закон України «Про дипломатичні ранги України», що встановлює ранги, визначає порядок їх присвоєння та позбавлення. Підготовку фахівців для Д. с. У. здійснюють Дипломат. академія при МЗС України, Інститут міжнар. відносин Київ. університету, Львів. університет, Нац. юрид. академія України (Харків).

Після прийняття Декларації про держ. суверенітет МЗС України очолювали: [А. Зленко](#) (27 липня 1990 — 25 серпня 1994, 2 жовтня 2000 — 2 вересня 2003), [Г. Удовенко](#) (23 вересня 1994 — 17 квітня 1998), [Б. Тарасюк](#) (17 квітня 1998 — 29 вересня 2000, 4 лютого 2005 — 30 січня 2007), [К. Грищенко](#) (2 вересня 2003 — 3 лютого 2005), [А. Яценюк](#) (21 березня — 4 грудня 2007), від 18 грудня 2007 — [В. Огризко](#).

А. М. Зленко

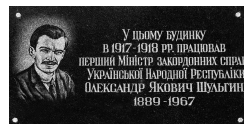
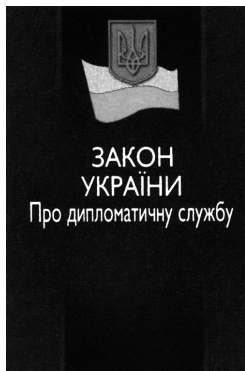
Державний архів

Центр. держ. архів вищих органів влади України. Ф. 2, 4, 2592, 3766, 3696.

Рекомендована література

1. История дипломатии. Т. 1. Москва, 1959;
2. Ковалев А. Азбука дипломатии. Москва, 1993;
3. Гуменюк Б. І. Основи дипломатичної та консульської служби. К., 1998;
4. Никольсон Г. Дипломатия / Пер. с англ. К., 1999;
5. Попов В. И. Современная дипломатия: теория и практика. Москва, 2000;
6. Матвієнко В., Головченко В. Історія української дипломатії ХХ століття у постатях. К., 2001;
7. Ревякин А. В. История международных отношений в новое время. Москва, 2004.
8. Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси. Москва, 1968;
9. Сахаров А. Н. Дипломатия Древней Руси. Москва, 1980;
10. Котляр М. Ф. Історія дипломатії Південно-Західної Русі. К., 2002.
11. Храпко І. Збірник законів і постанов... відносно закордонних інституцій. Відень, 1919;
12. E. Borschak. La paix ukrainienne de Brest-Litovsk. Paris, 1929;
13. W. Kutschabsky. Die Westukraine im Kampfe mit Polen und den Bolschewismus 1918-23. Berlin, 1934;
14. Україна на дипломатичному фронті // Альм. Червоної Калини. Л., 1938;
15. B. Halajczuk. El estado ucranio del siglo 20. Buenos Aires, 1953;
16. Веденєєв Д. В., Будков Д. В. Юність української дипломатії. Становлення зовнішньополітичної служби України в 1917-1923 рр. К., 2006;
17. Веденєєв Д. В. Дипломатична служба Української держави. 1917-1923 рр. К., 2007.
18. Павлюк О. Зовнішня політика ЗУНР // КС. 1997. № 3-4;
19. Литвин М. Українсько-польська війна 1918-1919 рр. Л., 1998;
20. Красівський О. ЗУНР і Польща: політичне та воєнне протистояння (листопад 1918 – липень 1919 рр.). Л., 1999.
21. Голуб В. Україна в Об'єднаних Націях. Мюнхен, 1953;
22. Батюк В. Г. Україна в Міжнародній організації праці. К., 1968;
23. Українська РСР у Міжнародних організаціях. К., 1984;
24. Гриневич В. А. Утворення Народного комісаріату закордонних справ Української РСР: проекти і реалії (1944-1945 рр.) // УІЖ. 1995. № 3;
25. Полянський П. Вступ України до ООН // Нова політика. 1997. № 4;
26. Білоусов М. М. Зовнішньополітична і дипломатична ініціатива // Політика і час. 1999. № 4;
27. Його ж. Украинская дипломатия в советский период // Дипломат. ежегодник-2005. Москва, 2006.
28. Гуменюк Б. І. Основи дипломатичної та консульської служби. К., 1998;
29. Україна на міжнародній арені: 36. док. і мат. 1991 – 1995 рр. Кн. 1-2. К., 1998;
30. Руденко Г. М. Україна дипломатична. К., 1999;
31. Міжнародні відносини та зовнішня політика. 1980-2000 роки. К., 2001;
32. Нариси з історії дипломатії України. К., 2001;
33. Зленко А. М. Дипломатія і політика. Х., 2003.

Фотоілюстрації

Бібліографічний опис:

Дипломатія / В. М. Матвієнко, Д. В. Веденєєв, В. І. Головченко, М. М. Білоусов, А. М. Зленко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2007. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-24350>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України (докладніше).